

تأثیر تنش خشکی، منبع تأمین نیتروژن و تراکم کاشت بر عملکرد و اجزای عملکرد

آفتابگردان (*Helianthus annus L.*) رقم هایسان در شمال استان گلستان

سراج‌الدین معظمی^۱، محمدرضا داداشی^{۲*} و حسین عجم نوروزی^۳

(۱) دانشجوی دکتری گروه زراعت، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

(۲ و ۳) استادیار گروه زراعت و اصلاح نباتات، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

*نویسنده مسئول: mdadashi730@gmail.com

این مقاله برگرفته از رساله دکتری می‌باشد.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۰۴

چکیده

به منظور بررسی تأثیر تنش خشکی، منبع تأمین نیتروژن و تراکم کاشت بر ویژگی‌های زراعی و فیزیولوژیکی آفتابگردان رقم هایسان در شمال استان گلستان آزمایشی در سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ صورت گرفت. این تحقیق به صورت کرت‌های دو بار خرد شده در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار و ۲۷ تیمار انجام شد. فاکتور اصلی شامل تیمار خشکی دارای سه سطح دیم، یک مرحله آبیاری (مرحله کاشت) و سه مرحله آبیاری (مرحله کاشت، گلدهی، پرشدن دانه) بود. فاکتور فرعی شامل سه سطح تأمین کننده نیتروژن (۱۰۰ درصد اوره، ۵۰ درصد نیتروکسین و ۵۰ درصد اوره، ۱۰۰ درصد نیتروکسین) و تراکم بوته به‌عنوان تیمار فرعی فرعی، دارای سه سطح ۵۰، ۷۵ و ۱۰۰ هزار بوته در هکتار بودند که به‌طور تصادفی در کرت‌های اصلی و فرعی و فرعی فرعی قرار داده شدند. نتایج نشان داد که تأثیر تنش خشکی، منبع تأمین کننده نیتروژن و تراکم بوته بر ارتفاع بوته، قطر طبق، تعداد دانه طبق، وزن هزار دانه، درصد روغن، شاخص برداشت، عملکرد بیولوژیک و عملکرد اقتصادی در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بود. بیشترین میزان ارتفاع بوته، قطر طبق، تعداد دانه در طبق، وزن هزار دانه، درصد روغن، شاخص برداشت، عملکرد بیولوژیک و عملکرد اقتصادی در تیمار سه مرحله آبیاری حاصل شد. کاربرد تیمار (۵۰ درصد نیتروکسین و ۵۰ درصد اوره) به‌عنوان منابع تأمین کننده نیتروژن موجب بهبود تمامی صفات گردید. بر اساس نتایج حاصله از این پژوهش سه مرحله آبیاری و کاربرد ۵۰ درصد نیتروکسین و ۵۰ اوره به‌عنوان منبع تأمین کننده نیتروژن و افزایش تراکم بوته جهت تولید و عملکرد مناسب توصیه می‌شود.

واژه‌های کلیدی: تراکم، تنش خشکی، رقم هایسان، عملکرد و نیتروژن.

مقدمه

در نواحی خشک و کم آب نظیر ایران به دلیل شیوه‌های آبیاری اشتباه، میزان قابل توجهی آب هدر رفته و بازده مصرف آب کاهش می‌یابد و تمام آب مصرف شده در این بخش به‌طور کامل مورد استفاده مفید قرار نمی‌گیرد (علیزاده، ۱۳۷۴). ایران کشوری خشک و نیمه‌خشک است و در چنین وضعیتی تولید محصول در طی ماه‌های تابستان وابستگی زیادی به آبیاری دارد از سوی دیگر آب، عامل اصلی محدود کننده تولید است (Sepaskhah and Khajehabdollahi, 2005). یکی از مهم‌ترین مدیریت‌های مزرعه برای دستیابی به عملکرد مناسب، تأمین آب کافی به‌ویژه در مراحل حساس رشد می‌باشد تا گیاه دچار تنش رطوبتی نگردد. تنش‌های محیطی مهمترین عوامل کاهش دهنده عملکرد گیاهان زراعی در سطح جهان هستند. یکی از راهکارهای مفید و مهم برای جلوگیری از هدر رفت آب در بخش کشاورزی عملیات کم‌آبیاری است، در واقع کم‌آبیاری مصرف عالمانه کمتر آب، به‌منظور افزایش تولید در مجموعه اراضی تحت پوشش و یا به‌عبارت ساده‌تر می‌توان گفت کم‌آبیاری عبارت است از استفاده بیشتر و بهتر از واحد حجم آب می‌باشد. در کم‌آبیاری به گیاه کمتر از میزان آبی که جهت دستیابی به حداکثر عملکرد لازم است، آب داده می‌شود هدف این عملیات استفاده بهینه و اقتصادی از آب موجود است افزایش و کارایی مصرف آب را به‌دنبال دارد (سلطانی و فرجی، ۱۳۸۶). امروزه در سطح جهان گیاه آفتابگردان از اهمیت بالایی برخوردار است، زیرا این گیاه یکی از مهمترین دانه‌های روغنی به حساب می‌آید. روغن استحصالی آفتابگردان سرشار از اسید چرب غیر اشباع لینولئیک بوده که باعث شده این روغن از کیفیت بالایی برخوردار شود این اسید چرب برای بدن انسان مفید و ضروری می‌باشد (مظفری و همکاران، ۱۳۷۵). یکی از ویژگی‌های گیاه آفتابگردان تحمل نسبی به تنش خشکی یا کمبود آب بوده که منجر به گسترش کشت این گیاه در مناطق با آب و هوای گرم و خشک شده است و حتی در برخی از مناطق به‌عنوان گیاه دیم کشت می‌شود (آلیاری و شکاری، ۱۳۷۹). هم‌چنین نیتروژن یکی از اجزای ساختمانی اسیدهای آمینه، پروتئین‌ها، آنزیم‌ها، کوآنزیم‌ها، اسید نوکلئیک، کلروفیل، اغلب غشاهای گیاهی، بسیاری از هورمون‌های گیاهی و تعداد زیادی از ترکیبات مهم متابولیسمی درون گیاه است و در رشد رویشی و زایشی نقش بسزایی دارد (فتائی، ۱۳۸۶). خلیل‌وند بهروزیار و همکاران (۱۳۸۷) اظهار داشتند که تنش خشکی موجب بسته شدن نسبی روزنه‌ها شده و موجب افزایش مقاومت روزنه‌ای می‌گردد در نتیجه مقاومت کل در برابر حرکت بخار آب را بیشتر از مقاومت کل در برابر حرکت دی اکسیدکربن افزایش می‌دهد. هم‌چنین یکی از پاسخ‌های عمومی سلول به تغییرات فشار اسمزی خارجی، تجمع متابولیت‌هایی است که قابلیت انحلال داشته، اما متابولیسم طبیعی گیاه را مختل نمی‌کنند از جمله این مواد که به اسمولیت‌ها معروف هستند، اسیدهای آمینه‌ای مانند پرولین و یون‌ها به‌خصوص پتاسیم می‌باشد (Darabani et al., 2020). به‌کارگیری تراکم مناسب بوته در واحد سطح از مهمترین عوامل به‌زراعی موثر در

عملکرد این گیاه است. عدم تولید پنجه و تک طبق بودن از ویژگی‌های مهم ارقام اصلاح شده امروزی است که بر اهمیت تعداد بوته استقرار یافته و تراکم مطلوب این گیاه زراعی می‌افزاید. تراکم بوته بر سرعت و طول دوره پر شدن دانه از عوامل مؤثر بر عملکرد به حساب می‌آیند، به طوری که وزن دانه به عنوان یکی از اجزای مهم تعیین کننده عملکرد، به شدت تحت تأثیر تراکم، سرعت و طول دوره پر شدن دانه قرار می‌گیرد. ارتباط بین سرعت پر شدن دانه و طول دوره پر شدن دانه با وزن دانه از تحقیقات پایه‌ای در برنامه‌ها و مطالعات به‌نژادی و فیزیولوژیکی به‌شمار می‌رود و می‌تواند راهگشایی برای اصلاح‌گران در جهت رسیدن به حداکثر عملکرد باشد (Mahpara et al., 2019). ضمن آنکه در حالت به‌کارگیری تراکم بالای بوته، انتخاب ژنوتیپ‌هایی با سرعت بالای پر شدن دانه مفید خواهد بود. در تراکم‌های بالاتر از حد مطلوب به‌نظر می‌رسد کاهش تعداد دانه در طبق به‌علت کاهش شدید فتوسنتز خالص باشد، زیرا در چنین شرایطی سایه‌اندازی برگ‌های بالایی روی برگ‌های قسمت میانی و پایین گیاه بیشتر می‌شود. با سایه‌اندازی برگ‌ها روی یکدیگر، میزان مواد حاصل از فتوسنتز برگ‌های تحت سایه گرفته از مقدار کربوهیدرات‌های مصرف شده در تنفس آن‌ها کمتر شده و این گونه برگ‌ها به جای صادر نمودن مواد به دانه‌ها، خود به‌صورت یک مخزن رقیب برای دانه در مصرف کربوهیدرات‌های ساخته شده توسط برگ‌های بالایی بشمار می‌رود، در نتیجه مقدار آسیمیلاتهایی که به دانه منتقل می‌شود کاهش می‌یابد، ضمن آنکه همراه با کاهش تعداد دانه در هر طبق، وزن هر دانه نیز کم می‌شود (امام و نیک‌نژاد، ۱۳۷۳). Mobasser و Tavassoli (۲۰۱۳) معتقدند در تراکم‌های پایین، زودتر از تراکم‌های بالاتر رسیدگی فیزیولوژیک صورت می‌گیرد و زمان لازم برای پر شدن دانه بیشتر بوده در نتیجه وزن تک بذر افزایش می‌یابد. Sedghi و همکاران (۲۰۰۸) گزارش نمودند که سرعت پر شدن دانه آفتابگردان در تراکم‌های پایین‌تر بیشتر از تراکم‌های بالاتر می‌باشد. Tyagi و همکاران (۲۰۱۸) حداکثر وزن دانه را به رابطه بین سرعت و طول پر شدن دانه نسبت دادند. زهتاب سلماسی و همکاران (۱۳۸۳) گزارش کردند با افزایش تراکم بوته‌ها، رقابت بین بوته‌ها به‌دلیل افزایش استفاده از منابع موجود و محدودیت این منابع موجب می‌گردد که دوره پر شدن دانه طولانی و از وزن تک بذر کاسته شود. هدف از اجرای این آزمایش، بررسی اثر سطوح مختلف کود نیتروژن و تراکم بر صفات عملکردی و اجزای عملکرد آفتابگردان رقم هایسان در شرایط تحت تنش خشکی بود.

مواد و روش‌ها

این آزمایش به‌منظور بررسی اثرات تنش کمبود آب، مقادیر متفاوت نیتروژن و تراکم بوته بر صفات عملکردی در آفتابگردان رقم هایسان در سال‌های ۹۶ و ۹۷ در مزرعه‌ای واقع در شمال شهرستان گرگان استان گلستان با طول جغرافیایی ۵۴ درجه و ۲۵ دقیقه شرقی، عرض جغرافیایی ۳۶ درجه و ۵۴ دقیقه شمالی و ارتفاع ۱۵۰ متر از سطح دریا

اجرا گردید. منطقه شمال گرگان دارای تابستان‌های گرم و نیمه خشک و زمستان سرد و نسبتاً مرطوب است. میانگین ۲۰ ساله بارندگی این منطقه با توجه به ایستگاه هواشناسی گرگان ۴۹۶ میلی‌متر است. میانگین رطوبت نسبی سالیانه دمای هوا در دروه مذکور ۱۸/۷ درجه سانتی‌گراد بوده و بیشترین دمای هوا در مرداد ماه با میانگین ۲۹/۲ درجه سانتی‌گراد گزارش شده است. خصوصیات فیزیکی و شیمیایی خاک مزرعه آزمایشی در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱: نتایج تجزیه خاک محل اجرای آزمایش سال ۹۷-۱۳۹۶

سال	عمق نمونه برداری (سانتی‌متر)	بافت	هدایت الکتریکی (دسی‌زیمنس بر متر)	اسیدیته	نیتروژن کل (درصد)	فسفر (میلی‌گرم بر کیلوگرم)	پتاسیم (میلی‌گرم بر کیلوگرم)	مواد خنثی (درصد)	کربن آلی
۱۳۹۶	۰-۳۰	SL-C	۱۳/۵	۷/۸	۰/۱۷	۱۷/۲	۲۴۰	۳۶	۰/۸۰
	۳۰-۶۰	C	۱۳/۲	۷/۸	۰/۰۷	۱۵/۳	۱۴۰	۴۶/۵	۰/۳
۱۳۹۷	۰-۳۰	SL-C	۱۴/۵	۷/۶	۰/۱۲	۱۷	۲۱۰	۳۶	۰/۸۵
	۳۰-۶۰	C	۱۴	۷/۶	۰/۰۵	۱۵	۱۴۰	۳۷	۰/۳

به‌منظور ارزیابی صفات اکو فیزیولوژیکی رقم هایسان آفتابگردان، آزمایش به‌صورت اسپلیت پلات فاکتوریل در قالب طرح پایه بلوک‌های کامل با سه تکرار در دو سال متوالی انجام شد. تیمارها شامل سه مرحله آبیاری، سه مرحله کودی و سه مرحله تراکم با رقم رایج و جدید استان شامل هایسان ۲۵ که بذور آن‌ها توسط شرکت خدمات حمایتی کشاورزی تهیه گردیده بود. کرت‌های آزمایشی شامل ۵ خط ۵ متری با فاصله کاشت ۵۰ سانتی‌متر و فاصله بوته‌ها روی خطوط کشت ۲۰، ۳۰ و ۴۰ سانتی‌متر در نظر گرفته شد. بدین ترتیب تراکم بوته در هکتار، ۵۰، ۷۵ و ۱۰۰ هزار بوته در نظر گرفته شد. فاصله بین کرت‌ها یک متر و فاصله بین بلوک‌ها نیز سه متر در نظر گرفته شد. زمین محل اجرا طرح پس از برداشت گندم در خرداد ماه ۱۳۹۶ با دو دیسک عمود بر هم آماده گردید. پس از پیاده نمودن نقشه طرح، کاشت در ۲۹ خرداد به‌صورت دستی انجام شد. به‌منظور دستیابی به تراکم مورد نظر ابتدا بذر بیشتری کاشته شد و پس از سبز شدن و استقرار گیاهچه‌ها اقدام به تنک کردن گردید. عملیات آبیاری به‌صورت کرتی انجام گردید که اولین تیمار اصلی که شاهد بود بدون آبیاری و تیمار اصلی دوم یکبار آبیاری بعد از کاشت و تیمار اصلی سوم سه نوبت آبیاری که به‌ترتیب اولی زمان کاشت و دومی مرحله گلدهی و سومی در هنگام پر شدن دانه انجام گردید. در سال دوم آزمایش به‌علت بارندگی مناسب طرح از سبزینه خوبی بهره برده است. آبیاری در این سه مرحله انجام شد. در سال اول به‌دلیل خشکسالی و عدم بارندگی‌های مناسب در زمان پر کردن دانه از آبیاری کرتی در هنگام نیاز آبی استفاده گردید. دفع علف‌های هرز به‌صورت مکانیکی صورت گرفت. برداشت نهایی در ۱۵ شهریور ماه انجام گرفت. سطح برداشت نهایی معادل ۴/۸ مترمربع بود که از دو خط میانی کاشت انجام گرفت. اندازه‌گیری نهایی نیز از این نمونه‌ها انجام شد و سپس دانه‌ها از طبق جهت اندازه‌گیری عملکرد دانه جدا

شدند. اجزاء عملکرد شامل تعداد دانه در هر طبق و وزن هزار دانه، محاسبه گردید. شاخص برداشت (HI) نیز با استفاده از رابطه ۱ محاسبه شد (علیزاده، ۱۳۷۴):

$$HI = \frac{Y_e}{Y_b} \times 100 \quad \text{رابطه ۱:}$$

که در این رابطه HI شاخص برداشت، Y_e عملکرد اقتصادی و Y_b عملکرد بیولوژیک می‌باشد.

برای اندازه‌گیری وزن هزار دانه، تعداد ۵ تکرار ۱۰۰۰ تا یی از هر تیمار انتخاب، سپس از آن‌ها میانگین‌گیری شد. برای اندازه‌گیری قطر طبق، به‌طور تصادفی از هر تیمار ۵ طبق انتخاب و قطر آن‌ها با متر اندازه‌گیری و میانگین‌گیری محاسبه شد. تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SAS، SPSS و رسم نمودارها با استفاده از Excel انجام و برای مقایسه میانگین‌ها از آزمون LSD در سطح احتمال ۵٪ استفاده گردید.

نتایج و بحث

ارتفاع بوته

نتایج تجزیه مرکب اثر تنش خشکی، منبع تامین نیتروژن و تراکم کاشت و همچنین اثرات متقابل سال \times تنش \times نیتروژن \times تراکم بر ارتفاع بوته آفتابگردان رقم هایسان در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بود (جدول ۲). مقایسه میانگین تیمارها نشان داد که تنش خشکی و افزایش تراکم موجب افزایش ارتفاع بوته گردید. در اثر متقابل خشکی (سه مرحله آبیاری) و منبع تامین نیتروژن (۵۰ درصد نیتروکسین و ۵۰ درصد اوره) بیشترین میزان ارتفاع بوته (۱۵۴/۵۲ سانتی‌متر) به‌دست آمد (جدول ۴). کاهش ارتفاع گیاه با افزایش شدت تنش کم‌آبیاری را می‌توان به اختلال در فتوسنتز به‌واسطه کمبود رطوبت خاک و کاهش تولید مواد فتوسنتزی برای ارائه به بخش‌های در حال رشد گیاه و نهایتاً عدم دستیابی گیاه به پتانسیل ژنتیکی از نظر ارتفاع نسبت داد (Tyagi et al., 2018). Goksoy و همکاران (۲۰۰۴) گزارش کردند که اعمال آبیاری محدود باعث کاهش ارتفاع آفتابگردان می‌گردد. سطوح مختلف تراکم گیاهی از لحاظ ارتفاع گیاه تفاوت معنی‌داری با تراکم گیاهی داشت، با افزایش تراکم بوته ارتفاع گیاه نیز بیشتر شد (جدول ۳). در تراکم‌های بالای بوته مقدار نور مادون قرمز دریافت شده توسط ساقه گیاهان افزایش می‌یابد و این امر کاهش نسبت نور قرمز به نور مادون قرمز دریافتی را واکنش در پی‌خواهد داشت (Libenson et al., 2002). گیاهان به نسبت پایین نور قرمز به نور مادون قرمز باعث افزایش ارتفاع گیاهان می‌گردد (Tyagi et al., 2018). Anten و همکاران (۲۰۰۵) افزایش ارتفاع گیاه را در تراکم‌های بالای بوته گزارش کرده‌اند و افزایش رقابت برای نور را دلیل تغییرات ارتفاع گیاه در تراکم‌های گیاهی مختلف دانسته‌اند.

قطر طبق

نتایج تجزیه واریانس نشان داد که تأثیر تنش خشکی، منبع تأمین کننده نیتروژن و تراکم گیاهی بر قطر طبق در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بود (جدول ۲). با افزایش شدت تنش از قطر طبق کاسته شد. مقایسه میانگین‌ها نشان داد که بیشترین قطر طبق در برهم‌کنش سه مرحله آبیاری و تراکم ۵۰ هزار بوته در هکتار با میانگین (۱۲/۰۴ سانتی‌متر) و کمترین آن در برهم‌کنش دیم و تراکم ۱۰۰ هزار بوته در هکتار با میانگین (۴/۷۰ سانتی‌متر) حاصل شد (جدول ۵). نتایج تحقیقات رشیدی (۱۳۸۴) بیانگر افزایش قطر طبق با افزایش مصرف آب بود. اثر اصلی تنش کم‌آبی در مرحله رشد رویشی، کاهش تعداد و اندازه برگ‌ها (کاهش فتوسنتز) است. ادامه تنش کم‌آبی، ریزش برگ‌های پایینی بوته را باعث می‌شود، با ادامه تنش کم‌آبی تعداد زیادی از گلچه‌ها و سلول‌های زایشی آسیب دیده و از حجم و تعداد آن‌ها کاسته می‌شود، در چنین شرایطی قطر طبق و تعداد دانه به‌طرز چشمگیری کاهش می‌یابد. در ضمن به‌دلیل حساسیت زیاد آفتابگردان نسبت به تنش خشکی در مرحله ظهور طبق و گرده افشانی، کمبود رطوبت می‌تواند آثار جبران‌ناپذیری بر فعالیت اندام‌های زایشی از جمله طبق و دانه‌های روی آن داشته باشد. با افزایش مصرف کود نیتروژن قطر طبق افزایش یافت و بیشترین مقدار (۸/۴ سانتی‌متر) از تیمار منبع تأمین ۵۰ درصد نیتروکسین و ۵۰ درصد اوره به‌دست آمد (جدول ۳). این به دلیل قابلیت دسترسی گیاه به نیتروژن بیشتر و افزایش اجزای رویشی و زایشی می‌باشد. Hasanzade (۲۰۰۲) گزارش کرد که با افزایش کاربرد کود شیمیایی نیتروژن قطر طبق افزایش یافت. Tavassoli و Mobasser (۲۰۱۳) اظهار داشتند که واکنش ارقام مختلف آفتابگردان نسبت به مصرف کود نیتروژن متفاوت می‌باشد. تجمع ماده خشک، تعداد دانه در طبق، وزن صدانه، وزن طبق و قطر طبق با کاربرد مقدار بیشتر کودهای شیمیایی بیشترین مقدار است. مقایسه میانگین‌ها نشان داد که با افزایش تراکم طبق کاهش یافت. تراکم‌های بالا وجود رقابت شدیدتر بین بوته‌ای در خصوص جذب آب، مواد غذایی و نور می‌تواند دلیل کمتر شدن قطر طبق باشد. این نتایج با یافته‌های Naderi (۱۹۹۹) مطابقت دارد. در آزمایش‌های Majid و Schneider (۱۹۸۷) قطر طبق با افزایش تراکم گیاهی، به‌طور معنی‌داری کاهش پیدا کرد. این محققان تأکید کردند که تغییر در عملکرد، ضرورتاً نتیجه تغییر در قطر طبق نیست و تراکم گیاهی (تعداد طبق در واحد سطح) می‌تواند کاهش ایجاد شده در قطر طبق را جبران کرده و باعث عدم تغییر در عملکرد نهایی شود. Zaffaroni و Schneider (۱۹۹۱) گزارش کردند که قطر طبق در هیبریدهای آفتابگردان با افزایش تراکم بوته از ۳۵ تا ۶۵ هزار بوته در هکتار از ۱۲۲ تا ۱۴۳ میلی‌متر کاهش یافت.

جدول ۲: تجزیه مرکب اثر تنش خشکی، منبع تامین نیتروژن و تراکم کاشت بر صفات عملکردی و اجزای عملکرد آفتابگردان رقم هایسان

منابع تغییرات	درجه آزادی	ارتفاع بوته	قطر طبق	دانه در طبق	میانگین مربعات			عملکرد اقتصادی
					وزن هزار دانه	درصد روغن	شاخص برداشت	
سال	۱	۱۴۴۳/۰۳	۱۰/۷۹	۱۴۹۸۳/۷۲	۳۱/۲۹	۱۴/۳۴	۴۰/۲۸	۷۶۹۳۸/۸۹ ^{**}
سال × تکرار	۲	۳۴۳/۰۶	۰/۵۴۰	۶/۴۳	۳/۱۵	۰/۸۴۳	۲/۹۳	۳۶/۷۳ ^{ns}
خشکی	۲	۵۳۳۴۵/۸۵ ^{**}	۵۵۸/۱۳	۱۳۶۸۸۶۹/۷۴ ^{**}	۴۴۰/۴۵ ^{**}	۳۵۷/۲ ^{**}	۱۰۱۹/۷۳ ^{**}	۱۸۹۹۵۴۰ ^{**}
خشکی × سال	۴	۲۰/۷۸	۰/۱۰۱۴	۷۹۴/۸	۳/۲۷	۲/۲۹	۰/۵۲	۴۱۹۸۲/۵۲ ^{ns}
نیتروژن	۲	۱۹۸/۲۶ ^{**}	۱۰/۴۲ ^{**}	۱۱۲۸۴/۴۸ ^{**}	۲۰/۱۴ ^{**}	۴۰/۲۳ ^{**}	۳۸/۴۳ ^{**}	۶۳۰۱/۸۲ ^{**}
نیتروژن × سال	۲	۳/۶۰	۰/۱۰۱۴	۲/۴۸	۴/۲۰	۰/۴۶	۰/۱۰	۵۸۸/۱۳ ^{ns}
تراکم	۲	۲۳۷/۰۹ ^{**}	۲/۶۶ ^{**}	۲۱۲۳/۸۹ ^{**}	۳/۸۴ ^{**}	۰/۲۸۲ ^{**}	۱۴۶/۵۲ ^{**}	۱۹۵۸۵/۹۳ ^{**}
تراکم × سال	۲	۰/۱۹۲	۰/۰۲۲	۲/۱۱۷	۳/۲۷	۰/۱۱۹	۰/۵۱	۶۷۰/۰۲ ^{ns}
خشکی × نیتروژن	۴	۳۲۸/۵۸	۵/۹۰	۹۴۵۹/۶۲	۶/۵۳	۱/۶۹	۱۶/۸۹	۳۳۷۳۴/۶۵ ^{**}
خشکی × تراکم	۴	۲۹۴/۹۴ ^{**}	۳/۵۱ ^{**}	۱۰۸۵/۸۹ ^{**}	۱۳/۸۳ ^{**}	۱/۵۲ ^{**}	۱۱/۴۸ ^{**}	۶۱۰/۱۳ ^{**}
نیتروژن × تراکم	۴	۲۳/۴۰	۳/۵۱	۲۰۳/۶۰	۱۰/۳۹	۲/۷۱	۲/۴۰	۳۱۵۴/۰۶ ^{**}
سال × خشکی × نیتروژن	۴	۲/۹۱	۰/۰۰۸	۹/۱۴	۲/۴۸	۰/۷۰۹	۰/۲۵	۴۰۴/۷۰ ^{ns}
سال × نیتروژن × تراکم	۴	۰/۲۰۵	۰/۰۰۶	۳/۲۹	۲/۹۶	۳/۲۹	۰/۱۰۴	۳۷/۲۰ ^{ns}
سال × خشکی × تراکم	۴	۰/۲۱۹	۰/۱۴۶	۳/۲۹	۲/۹۶	۰/۲۱۸	۰/۰۰۳	۱۵۵/۰۶ ^{ns}
خشکی × نیتروژن × تراکم	۸	۲۲/۷۰	۰/۷۶۶	۳۳۲۹/۶۹	۷/۸۵	۱/۳۷	۲/۹۸	۲۳۱/۲۴ ^{ns}
سال × خشکی × نیتروژن × تراکم	۸	۱/۷۹	۰/۰۰۸	۳/۳۸	۴/۰۹	۰/۲۷۷	۰/۰۰۲	۴۲/۵۷ ^{ns}
خطای آزمایشی	۷۲	۱۰/۳۴	۰/۳۳	۱۱۲۱/۶۲	۴/۰۸	۰/۲۷	۰/۵۰۲	۳۶۲/۴۵
ضریب تغییرات		۲/۶۵	۷/۳۶	۷/۷۷	۷/۹۳	۱/۳۳	۳/۲۸	۶/۸۸

ns، * و **: به ترتیب بیانگر عدم اختلاف معنی دار و اختلاف معنی دار در سطوح احتمال پنج و یک درصد می باشند.

تعداد دانه در طبق

نتایج تجزیه واریانس نشان داد که اثر تنش خشکی، منبع تأمین نیتروژن و تراکم کاشت بر دانه در طبق در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار شد (جدول ۲). نتایج مقایسه میانگین‌ها نشان داد که بیشترین میانگین دانه در طبق (۶۳۵/۵۶) در تیمار (خشکی ۱ و نیتروژن ۲) مشاهده شد که با نتایج حاصل از آزمایش‌های قلی‌نژاد (۱۳۸۸) و رحیم‌زاده و همکاران (۱۳۸۹) مطابقت دارد. نتایج نشان داد که بیشترین تعداد دانه در طبق از تیمار آبیاری مطلوب و سطح دوم نیتروژن و کمترین تعداد دانه در طبق از سطح سوم خشکی ۳ و نیتروژن ۱ به‌دست آمد. کم شدن تعداد دانه در طبق ناشی از کاهش مساحت طبق و کاهش سطح برگ و ریزش آن‌ها که منجر به کاهش منبع فتوسنتزی گیاه و افت فعالیت آنزیم‌های مؤثر در اثر تنش و کمبود نیتروژن یا افزایش درصد پوکی دانه‌ها و یا اثر توأم هر دو می‌باشد. قلی‌نژاد (۱۳۸۸) بیان داشت که افزایش شدت تنش خشکی به‌طور معنی‌دار موجب کاهش تعداد دانه در هر طبق می‌گردد. خلیل‌وند بهروزیار و همکاران (۱۳۸۷) در تحقیقات خود بیان داشتند که کمبود آب طی مرحله گلدهی و گرده‌افشانی سبب خشک شدن سریع‌تر گرده و کلاله مادگی شده که این امر سبب اختلال در عمل گرده‌افشانی توسط حشرات می‌شود که در نهایت باعث کاهش تعداد گلچه‌های بارور در طبق می‌گردد.

وزن هزار دانه

نتایج این تحقیق نشان داد که تنش خشکی موجب کاهش معنی‌دار وزن دانه گردید، به‌نحوی که بیشترین و کمترین وزن هزار دانه به ترتیب به تیمار آبیاری مطلوب (سطح ۱) (میانگین ۲۸/۶۷ گرم) و تنش شدید خشکی (سطح ۳) (میانگین ۲۳/۲۰ گرم) مربوط بود. میانگین وزن دانه در درجه اول به وسیله میزان مواد پرورده موجود برای انتقال به طبق بین مراحل گلدهی تا رسیدن دانه تعیین می‌شود، این امر به نوبه خود به دوام سطح برگ پس از مرحله گلدهی و هم-چنین رابطه‌های مبدا - مقصد وابسته است (Gardner *et al.*, 1994). کاهش وزن هزار دانه در تنش شدید خشکی را می‌توان به کمتر بودن کربوهیدرات‌های ذخیره‌ای قبل از مرحله گرده‌افشانی در اندام‌های رویشی و کاهش دوام سطح برگ در گیاهان تحت تیمار که در نتیجه دوره پر شدن دانه‌ها را کوتاه نمود نسبت داد. Westgate (۱۹۹۴) نیز کاهش دوره پر شدن دانه در اثر تنش را عامل اصلی کاهش وزن دانه گزارش نمود. Banziger و همکاران (۲۰۰۲) نیز ثابت نمودند که تاخیر در پیری برگ و فراوانی مواد در دوره پر شدن دانه، وزن دانه را افزایش می‌دهد. از سوی دیگر مشخص شده که ساقه به‌عنوان منبع ذخیره کربوهیدرات‌های غیرساختاری متحرک جهت انتقال به دانه پس از گلدهی، به‌شمار می‌آید. بروز تنش خشکی به‌ویژه در دوره رشد رویشی از طریق کاهش سطح برگ و کاهش فتوسنتز، میزان کربوهیدرات‌های غیرساختاری ذخیره شده در ساقه را کاهش می‌دهد و در نتیجه به‌علت فقدان مواد غذایی ذخیره شده در منابع

ثانویه وزن دانه کاهش می‌یابد و افزایش وزن هزاردانه در اثر کاهش فواصل آبیاری‌ها را گزارش کرده‌اند (رشیدی، ۱۳۸۴). تأثیر تراکم بر وزن هزاردانه معنی‌دار نشد. در این تحقیق افزایش مصرف نیتروژن، وزن هزار دانه را افزایش داد (جدول ۳). این به دلیل قابلیت دسترسی گیاه به نیتروژن بیشتر و افزایش اجزای رویشی و زایشی می‌باشد. Darabani و همکاران (۲۰۲۰) نیز گزارش دادند که با افزایش مصرف نیتروژن قطر طبق و وزن هزار دانه به علت دسترسی بیشتر به مواد غذایی قابل جذب افزایش می‌یابد.

جدول ۳: مقایسه میانگین اثرات ساده صفات عملکردی و اجزای عملکرد آفتابگردان رقم هایسان

تیمارها	ارتفاع بوته	قطر طبق	دانه در طبق	وزن هزار دانه	درصد روغن	شاخص برداشت	عملکرد بیولوژیک اقتصادی	عملکرد
دیم	^c ۸۹/۵۸	^c ۴/۹۸	^a ۲۸۶/۳۱	^c ۲۳/۲۰	^c ۳۶/۸۷	^c ۱۷/۰۸	^c ۶۶۸/۰۰	
تنش								
یک مرحله آبیاری	^b ۱۲۱/۹۵	^b ۷/۴۲	^b ۴۰۴/۲۷	^b ۲۴/۵۰	^b ۳۷/۸۸	^b ۲۱/۸۵	^b ۸۸۸/۴۸	
سه مرحله آبیاری	^a ۱۵۲/۴۳	^a ۱۱/۳۵	^c ۶۰۱/۴۴	^a ۲۸/۶۷	^a ۴۱/۷۵	^a ۲۵/۷۵	^a ۱۸۲۳/۰۰	
۱۰۰ درصد اوره	^b ۱۱۹/۸۸	^b ۷/۸۰	^b ۴۱۵/۶۴	^a ۲۵/۷۵	^b ۳۸/۵۳	^b ۲۰/۷۹	^b ۱۰۵۷/۹۰	
نیتروژن								
۵۰ درصد نیتروکسین و ۵۰ درصد اوره	^a ۱۲۳/۵۰	^a ۸/۴۰	^a ۴۴۴/۴۸	^a ۲۵/۸۶	^a ۳۹/۰۷	^a ۲۲/۴۶	^a ۱۱۶۲/۵۷	
۱۰۰ درصد نیتروکسین	^b ۱۲۰/۵۸	^c ۷/۵۴	^a ۴۳۱/۹۰	^b ۲۴/۷۵	^a ۳۸/۹۰	^c ۲۱/۴۲	^a ۱۱۵۹/۰۰	
تراکم								
۵۰ هزار بوته	^c ۱۱۹/۴۴	^a ۸/۱۲	^a ۴۲۳/۵۷	^a ۲۵/۷۴	^a ۳۸/۷۶	^c ۱۹/۹۲	^c ۱۰۴۱/۳۱	
۷۵ هزار بوته	^b ۱۲۰/۹۴	^b ۷/۵۸	^b ۴۳۳/۰۱	^a ۲۵/۴۳	^a ۳۸/۸۳	^b ۲۱/۵۵	^b ۱۱۳۹/۸۷	
۱۰۰ هزار بوته	^a ۱۲۳/۵۸	^a ۷/۰۵	^a ۴۳۵/۴۴	^a ۲۵/۲۰	^a ۳۸/۹۱	^a ۲۳/۲۱	^a ۱۱۹۸/۲۹	

میانگین‌های با حروف مشابه در هر ستون بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح پنج درصد اختلاف معنی‌داری ندارند.

درصد روغن

تأثیر تنش خشکی، نیتروژن و برهم‌کنش تنش و نیتروژن در سطح احتمال یک درصد بر عملکرد روغن معنی‌دار بود (جدول ۲). مقایسه میانگین دو ساله نشان داد که با افزایش شدت تنش خشکی عملکرد روغن کاهش معنی‌داری پیدا کرد به طوری که بیشترین میزان ۴۱/۸۰ درصد از تیمار سه مرحله آبیاری و ۱۰۰ درصد نیتروکسین به دست آمد (جدول ۴). تنش شدید خشکی نسبت به آبیاری مطلوب، عملکرد روغن را کاهش داد. علت کاهش روغن افزایش شدت تنش خشکی، کاهش عملکرد دانه و درصد روغن به دلیل کمبود آب بود نتایج سایر محققان با این نتایج مطابقت داشت (نادری درباغشاهی و همکاران، ۱۳۸۴). در هر سطح آبیاری نیز با افزایش تراکم بوته عملکرد روغن افزایش یافت، اما بین تراکم‌های مختلف در تولید عملکرد روغن در سطوح مختلف تنش شدید خشکی اختلاف معنی‌داری وجود نداشت. لذا جهت کاهش هزینه‌ها می‌توان پایین‌ترین تراکم بوته را در نظر گرفت (جدول ۵). دلیل افزایش عملکرد روغن در تراکم‌های بالا، افزایش عملکرد دانه و درصد روغن در شرایط آبیاری مطلوب بود. سطوح مختلف نیتروژن نشان داد با افزایش نیتروژن، عملکرد روغن افزایش معنی‌داری یافت به طوری بیشترین میزان (۳۹/۰۷ درصد) در سطح ۵۰ درصد نیتروکسین حاصل شد و با افزایش بیشتر میزان نیتروژن عملکرد روغن کاهش یافت (جدول ۳). مصرف بیش از حد نیتروژن سبب افزایش نسبت

پوسته به مغز شده که در نهایت سبب کاهش میزان درصد روغن می‌گردد. افزایش نیتروژن رسیدن گیاه به حداکثر درصد دانه روغن دانه را به تأخیر انداخته و منجر به طولانی‌تر شدن نمو طبق می‌شود، در نتیجه دانه از رسیدن به بلوغ کامل وامانده و درصد روغن کاهش می‌یابد. کاهش درصد روغن با افزایش مصرف کود نیتروژنه نیز توسط محققان دیگر گزارش شده است (Abbdel-sabour and Abo-el-seoud, 1996). علما و همکاران (۱۳۹۲) بیان نمودند که با افزایش میزان نیتروژن در کلزا، درصد روغن کاهش یافت و با کاربرد نیتروژن، سوبسترای بیشتری برای ساخت پروتئین فراهم آمده، مواد فتوسنتزی بیشتری به ساخت پروتئین اختصاص داده شده و در نتیجه جهت ساخت روغن سوبسترای کافی در دسترس نخواهد بود. بنابراین درصد روغن کاهش می‌یابد. در مورد اثر تنش خشکی بر درصد روغن گزارش‌های ضد و نقیضی وجود دارد. اصولاً درصد روغن یک صفت کمی است و توسط چندین ژن کنترل می‌شود، بنابراین آسیب دیدن تعداد زیادی از ژن‌های کنترل‌کننده در اثر تنش خشکی بعید به نظر می‌رسد، از این رو کاهش درصد روغن در اثر تنش خشکی جزئی است.

شاخص برداشت

تنش خشکی تأثیر معنی‌داری بر شاخص برداشت گذاشت و با افزایش شدت تنش خشکی شاخص برداشت کاهش یافت، بیشترین شاخص برداشت به میزان ۲۵/۷۵ درصد متعلق به سه مرحله آبیاری مطلوب بود (جدول ۳). در این تحقیق، تنش خشکی عملکرد دانه را به میزان بیشتری نسبت به عملکرد ماده خشک کاهش داد که در نتیجه آن شاخص برداشت کاهش یافت. شاخص برداشت بیان‌کننده توزیع نسبی مواد فتوسنتزی بین مخزن‌های اقتصادی و سایر مخازن موجود در گیاه می‌باشد. Setter (۱۹۹۰) اظهار داشت که کمبود آب از جمله عوامل محدود کننده رشد و نمو گیاه می‌باشد که علاوه بر کاهش ماده خشک تولیدی، موجب اختلال در تسهیم کربوهیدرات‌ها به دانه و در نتیجه کاهش شاخص برداشت می‌شود. نتایج این تحقیق با یافته‌های Cox و Julliff (۱۹۸۸) که گزارش دادند با کاهش آب مصرفی ماده خشک تولیدی نقصان می‌یابد، اما افت عملکرد دانه در پاسخ به کمبود آب بیش از کاهش عملکرد بیولوژیکی بود، مطابقت داشت. Pandey و همکاران (۲۰۰۰) نیز دلیل کاهش شاخص برداشت در شرایط تنش شدید خشکی را حساسیت بیشتر رشد زایشی نسبت به شرایط نامطلوب در مقایسه با رشد رویشی تشخیص دادند. بیشترین شاخص برداشت از برهم‌کنش تنش سه مرحله آبیاری با ۵۰ درصد نیتروکسین به میزان ۲۶/۸۰ درصد حاصل شد. در برهم‌کنش سطوح آبیاری و نیتروژن افزایش میزان شاخص برداشت به دلیل شرایط مناسب رطوبتی خاک و همچنین میزان نیتروژن خالص در هکتار بود که سبب افزایش شاخص برداشت شد قلی‌نژاد (۱۳۸۸)، کریمی‌کاخکی و همکاران (۱۳۸۹) بیان نمودند که مقدار شاخص برداشت با تنش خشکی نسبت به شاهد کاهش یافت که این امر نشان می‌دهد که با وقوع تنش خشکی از مرحله زایشی تخصیص مواد فتوسنتزی گیاه در بخش زایشی (دانه‌ها) در مقایسه با شاهد کمتر بوده است.

جدول ۴: مقایسه میانگین اثر متقابل تنش خشکی × نیتروژن برای صفات عملکردی و اجزای عملکرد آفتابگردان رقم هایسان

تیمار	ارتفاع بوته	قطر طبق	دانه طبق	وزن هزار دانه	درصد روغن	شاخص برداشت	عملکرد بیولوژیک	عملکرد اقتصادی
سه مرحله	۱۰۰ درصد اوره	^{ab} ۱۵۲/۷۵	^b ۱۱/۴۵	^c ۵۵۹/۵۰	^a ۲۸/۹۴	^a ۴۱/۷۵	^b ۲۵/۵۴	^b ۱۷۸/۱۸۳
آبیاری	۵۰ درصد نیتروکسین	^a ۱۵۴/۵۷	^a ۱۲/۲۵	^a ۶۳۵/۲۸	^a ۲۹/۶۵	^a ۴۱/۶۸	^b ۲۶/۲۰	^a ۱۸۵/۹۴
	۱۰۰ درصد نیتروکسین	^b ۱۴۹/۸۰	^c ۱۰/۳۴	^b ۶۰۹/۵۶	^b ۲۷/۴۱	^a ۴۱/۸۰	^a ۲۳/۴۱	^{ab} ۱۸۳/۲۲
یک مرحله	۱۰۰ درصد اوره	^d ۱۲۲/۱۹	^e ۷/۱۹	^d ۴۰۹/۰۶	^c ۲۵/۱۱	^c ۳۷/۲۵	^d ۲۱/۵۰	^d ۸۳۹/۹۴
آبیاری	۵۰ درصد نیتروکسین و اوره	^c ۱۲۶/۰۸	^d ۸/۰۰	^d ۴۱۲/۳۳	^{cd} ۲۴/۷۲	^b ۳۸/۳۰	^c ۳۴/۲۹	^c ۹۳۲/۷۲
	۱۰۰ درصد نیتروکسین	^e ۱۱۷/۵۸	^e ۷/۰۶	^d ۳۹۱/۴۴	^{cd} ۲۳/۶۹	^b ۲۸/۱۱	^c ۳۳/۵۸	^c ۸۹۲/۷۸
	۱۰۰ درصد اوره	^b ۸۴/۷۲	^f ۴/۷۷	^e ۲۷۸/۳۹	^d ۲۳/۲۲	^d ۳۶/۶۱	^e ۱۵/۳۳	^f ۵۵۱/۹۴
دیم	۵۰ درصد نیتروکسین و اوره	^g ۸۹/۶۶	^f ۴/۹۴	^e ۲۸۵/۸۳	^d ۲۳/۲۲	^{cd} ۳۷/۲۱	^e ۱۷/۷۵	^e ۷۰۰/۰۶
	۱۰۰ درصد نیتروکسین	^f ۹۴/۳۶	^f ۵/۲۲	^e ۲۹۴/۷۲	^d ۲۳/۱۶	^c ۳۶/۸۰	^d ۳۱/۳۶	^e ۷۵۲/۰۰

میانگین‌های با حروف مشابه در هر ستون بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح پنج درصد اختلاف معنی‌داری ندارند.

جدول ۵: مقایسه میانگین اثر متقابل تنش خشکی × تراکم برای صفات عملکردی و اجزای عملکرد آفتابگردان رقم هایسان

تیمار	ارتفاع بوته	قطر طبق	دانه طبق	وزن هزار دانه	درصد روغن	شاخص برداشت	عملکرد بیولوژیک	عملکرد اقتصادی
سه مرحله آبیاری	۵۰ هزار بوته	^a ۱۵۲/۲۲	^a ۱۲/۰۴	^a ۵۸۵/۵۰	^a ۲۸/۵۰	^d ۴۱/۴۴	^c ۲۳/۳۵	^b ۱۷۳۷/۷۸
	۷۵ هزار بوته	^a ۱۵۲/۱۹	^c ۱۰/۶۰	^a ۶۱۱/۳۹	^a ۲۸/۲۵	^{ab} ۴۱/۷۵	^b ۲۵/۶۰	^a ۱۸۵۲/۹۴
	۱۰۰ هزار بوته	^a ۱۵۲/۸۹	^b ۱۱/۴۱	^a ۶۰۴/۴۴	^a ۲۹/۲۶	^a ۴۲/۰۵	^a ۲۸/۳۱	^a ۱۸۷۸/۲۸
یک مرحله آبیاری	۵۰ هزار بوته	^b ۱۲۱/۹۵	^d ۷/۳۴	^b ۴۰۳/۲۰	^b ۲۵/۱۰	^{de} ۳۷/۵۷	^e ۲۰/۳۹	^e ۷۷۳/۳۰
	۷۵ هزار بوته	^b ۱۲۲/۳۴	^d ۷/۵۹	^b ۴۰۳/۵۰	^b ۲۵/۳۱	^c ۳۷/۹۷	^d ۲۲/۲۹	^d ۹۰۰/۶۳
	۱۰۰ هزار بوته	^b ۱۲۱/۶۱	^d ۷/۳۵	^b ۴۰۶/۱۷	^c ۲۳/۱۳	^{cd} ۳۸/۱۸	^{cd} ۲۳/۰۸	^c ۱۰۰۵/۶۷
دیم	۵۰ هزار بوته	^e ۸۴/۱۱	^f ۴/۷۰	^c ۲۸۰/۲۸	^c ۲۳/۳۰	^f ۳۶/۷۱	^e ۱۶/۱۶	^e ۶۲۷/۵۰
	۷۵ هزار بوته	^d ۸۸/۳۸	^e ۴/۸۵	^c ۲۸۵/۹۴	^c ۲۳/۰۸	^f ۳۶/۷۵	^e ۱۶/۸۲	^e ۶۶۵/۵۶
	۱۰۰ هزار بوته	^c ۹۶/۲۵	^e ۵/۳۸	^c ۲۹۲/۷۲	^c ۲۳/۲۲	^e ۳۷/۱۶	^f ۱۸/۲۵	^f ۷۱۰/۹۴

میانگین‌های با حروف مشابه در هر ستون بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح پنج درصد اختلاف معنی‌داری ندارند.

عملکرد بیولوژیک

تأثیر تنش خشکی، مصرف نیتروژن و تراکم بوته و همچنین برهم‌کنش خشکی \times نیتروژن و خشکی \times تراکم بر عملکرد بیولوژیکی که نشان دهنده ماده خشک تجمع یافته در اندام هوایی در زمان برداشت است، در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بود (جدول ۲)، به طوری که با افزایش شدت تنش خشکی، کاهش معنی‌داری در عملکرد بیولوژیکی مشاهده شد (جدول ۳). این نتایج یافته‌های حلاجی (۱۳۸۳) و Jasso de Rodriguez و همکاران (۲۰۰۲) مبنی بر کاهش عملکرد بیولوژیکی در اثر تنش خشکی را تایید نمود. دلیل افزایش تولید کل ماده خشک در گیاهان تحت تیمار آبیاری مطلوب، گسترش بیشتر و دوام بهتر سطح برگ بود که موجب ایجاد منبع فیزیولوژیکی کافی جهت استفاده هر چه بیشتر از نور دریافتی و تولید ماده خشک گردید. افزایش سطح نیتروژن، عملکرد بیولوژیکی را افزایش داد (جدول ۳). افزایش عملکرد بیولوژیک در مقادیر مصرف نیتروژن بالا، توسط پژوهشگران دیگر نیز گزارش شده است (Hasanzade, 2002). تفاوت میانگین عملکرد بیولوژیکی در تراکم‌های مختلف معنی‌دار بود (جدول ۲) و با افزایش تراکم عملکرد بیولوژیکی افزایش یافت (جدول ۳). اگرچه رقابت‌هایی مانند رقابت برای جذب نور، مواد غذایی، آب و جذب گاز کربنیک در تراکم‌های بالا بیشتر است، اما به نظر می‌رسد در شرایط آب و هوایی ارومیه، رقابت بین بوته‌ای حتی در بیشترین تراکم مورد بررسی در این تحقیق، بر محدوده تراکم مطلوب منطبق است. گزارش‌هایی در خصوص تأثیر مثبت افزایش تراکم بوته بر عملکرد بیولوژیکی ارائه شده است (حلاجی، ۱۳۸۳).

عملکرد اقتصادی

با توجه به نتایج حاصل از تجزیه واریانس عملکرد دانه یا عملکرد اقتصادی اثر تیمارهای آبیاری، منبع تأمین نیتروژن و تراکم گیاهی و همچنین اثر متقابل آبیاری \times منبع تأمین کننده نیتروژن و آبیاری \times تراکم در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار است (جدول ۲). بیشترین عملکرد اقتصادی بین تیمارهای آبیاری از سه مرحله آبیاری با ۱۸۲۳ کیلوگرم در هکتار به دست آمد. با کاهش تعداد دفعات آبیاری عملکرد اقتصادی کاهش یافت. بیشترین عملکرد اقتصادی بین تیمارهای منبع تأمین کننده نیتروژن با میانگین ۱۱۶۲/۵۷ کیلوگرم در هکتار مربوط به ۵۰ درصد نیتروکسین بود (جدول ۳). افزایش تراکم موجب افزایش عملکرد اقتصادی شد به طوری که بیشترین عملکرد اقتصادی در تراکم ۱۰۰ هزار بوته در هکتار با میانگین ۱۱۹۸/۲۹ کیلوگرم در هکتار حاصل شد (جدول ۴). مقایسه میانگین اثرات متقابل آبیاری و تراکم نشان داد که بیشترین میزان عملکرد اقتصادی در تیمار سه مرحله آبیاری و تراکم ۱۰۰ هزار بوته در هکتار به دست آمد (جدول ۵). در بررسی اثرات متقابل آبیاری و منبع تأمین نیتروژن، بیشترین عملکرد اقتصادی در سه مرحله آبیاری و ۱۰۰ درصد نیتروکسین با میانگین ۱۸۳۲/۲۲ کیلوگرم در هکتار به دست آمد (جدول ۴). کاهش عملکرد دانه در اثر بروز تنش خشکی

در آفتابگردان توسط محققان دیگر نیز به اثبات رسیده است (Heidari and Karimi, 2013; Yadollahi et al., 2014). احتمال دارد تنش خشکی در روند فتوسنتز جاری و انتقال مجدد مواد فتوسنتزی از بوته‌ها به دانه‌ها تاثیر منفی گذاشته و در نتیجه منجر به کاهش وزن دانه‌ها و چروکیدگی آن‌ها و در نهایت کاهش عملکرد دانه شود (Angadi and Entz, 2002; Pereyar-Irujo and Aguirrezabal, 2007).

جدول ۶: مقایسه میانگین اثر متقابل تنش نیتروژن × تراکم برای صفات عملکردی و اجزای عملکرد آفتابگردان رقم

هایسان									
تیمار	ارتفاع بوته	قطر طبق	دانه طبق	وزن هزار دانه	درصد روغن	شاخص برداشت	عملکرد بیولوژیک	عملکرد اقتصادی	
۱۰۰ درصد اوره	۱۱۸/۶۹ ^a	۸/۰۵ ^a	۳۹۷/۹۴ ^a	۲۶/۶۹ ^a	۳۸/۰۰ ^a	۱۹/۰۹ ^c	۳۹۵/۲۷ ^a	۹۸۶/۷ ^a	۵۰ هزار بوته
	۱۱۵/۶۲ ^a	۷/۱۸ ^a	۴۰۴/۸۱ ^a	۲۴/۵۶ ^a	۳۸/۲۸ ^a	۲۰/۵۷ ^{bc}	۳۷۵/۷۷ ^a	۹۷۹/۷ ^a	۷۵ هزار بوته
	۱۱۷/۲۸ ^a	۷/۴۴ ^a	۴۰۵/۳۱ ^a	۲۴/۹۰ ^a	۳۸/۵۶ ^a	۲۱/۴۸ ^{bc}	۳۹۶/۰۰ ^a	۱۰۳۰/۸ ^a	۱۰۰ هزار بوته
۵۰ درصد	۱۲۳/۳۲ ^a	۸/۶۹ ^a	۴۵۶/۷۵ ^a	۲۶/۴۲ ^a	۳۹/۰۵ ^a	۲۲/۳۱ ^{bc}	۴۲۶/۳۹ ^a	۱۱۳۶/۶ ^a	۵۰ هزار بوته
نیتروکسین و اوره	۱۲۳/۲۵ ^a	۸/۱۰ ^a	۴۳۷/۷۸ ^a	۲۶/۳۸ ^a	۳۹/۱۰ ^a	۲۲/۲۹ ^{ab}	۴۲۱/۱۴ ^a	۱۱۸۱/۲ ^a	۷۵ هزار بوته
	۱۲۷/۰۰ ^a	۸/۶۰ ^a	۴۵۵/۶۱ ^a	۲۵/۰۴ ^a	۳۸/۱۸ ^a	۲۴/۴۸ ^a	۴۵۲/۰۱ ^a	۱۲۴۲/۵ ^a	۱۰۰ هزار بوته
۱۰۰ درصد	۱۲۳/۳۸ ^a	۸/۲۰ ^a	۴۵۰/۱۱ ^a	۲۵/۰۵ ^a	۳۹/۶۱ ^a	۲۰/۸۷ ^{bc}	۴۴۱/۴۴ ^a	۱۱۸۷/۷ ^a	۵۰ هزار بوته
نیتروکسین	۱۱۹/۸۷ ^a	۷/۱۱ ^a	۴۳۰/۲۵ ^a	۲۴/۸۵ ^a	۳۸/۷۲ ^a	۲۱/۱۳ ^{bc}	۴۱۳/۷۲ ^a	۱۱۲۹/۸ ^a	۷۵ هزار بوته
	۱۲۲/۳۳ ^a	۳/۷۳ ^a	۴۲۹/۰۰ ^a	۲۵/۰۲ ^a	۳۸/۷۲ ^a	۲۲/۹۹ ^{ab}	۴۴۵/۱۲ ^a	۱۲۳۵/۱ ^a	۱۰۰ هزار بوته

میانگین‌های با حروف مشابه در هر ستون بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح پنج درصد اختلاف معنی‌داری ندارند.

نتیجه‌گیری

سطوح مختلف تنش خشکی (تعداد آبیاری) اثرات متفاوتی را در روی گیاه گذاشت. نتایج به‌دست آمده، کاهش معنی-دار ارتفاع بوته، قطر طبق، تعداد دانه در طبق، وزن هزار دانه، درصد روغن، شاخص برداشت، عملکرد بیولوژیک و عملکرد اقتصادی در شرایط دیم (بدون آبیاری) در مقایسه به یک مرحله و سه مرحله آبیاری را نشان داد. در تیمار ۵۰ درصد نیتروکسین و اوره به‌عنوان منبع تامین کننده نیتروژن بیشترین میزان صفات عملکردی و اجزای عملکرد را به‌دست آمد، توصیه می‌شود که با کاهش میزان مصرف کود شیمیایی نیتروژن و استفاده از کود زیستی نیتروکسین می‌توان به‌عملکرد مناسبی دست یافت. با توجه به هزینه سنگین قیمت بذر هیبرید با کمترین تراکم می‌توان عملکرد اقتصادی مناسبی از رقم هایسان به‌دست آید. با افزایش تراکم نیز صفات ارتفاع بوته، قطر طبق، تعداد دانه در طبق، درصد روغن، شاخص برداشت، عملکرد بیولوژیک افزایش می‌یابد.

منابع

- آلیاری، ه. و شکاری، ف. ۱۳۷۹. دانه‌های روغنی، زراعت و فیزیولوژی. انتشارات عمیدی تبریز. ۱۸۲ صفحه.
- امام، ی. و نیک نژاد، م. ۱۳۷۳. مقدمه‌ای بر فیزیولوژی عملکرد گیاهان زراعی، انتشارات دانشگاه شیراز. ص ۱۵۳-۱۵۹.
- حلاجی، ه. ۱۳۸۳. تأثیر بهره‌وری آب و تراکم گیاه بر عملکرد و اجزای عملکرد وار (آذرگول) در آفتابگردان. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد بروجرد، ۱۵۰ صفحه.
- خلیل‌وند بهروزیار، ا.، یارنیا، م.، دربندی، ص. و آلیاری، ه. ۱۳۸۷. اثر تنش کمبود آب و تراکم برخی از خصوصیات مورفولوژیک دورقم آفتابگردان. دهمین کنگره زراعت و اصلاح نباتات ایران. مؤسسه تحقیقات، اصلاح و تهیه نهال و بذر، کرج، ایران. ص ۲۵.
- رحیم‌زاده، م.، کاشانی، ع.، زارع فیض‌آبادی، ا.، مدنی، ح. و سلطانی، ا. ۱۳۸۹. تأثیر کودهای ریزمغذی بر عملکرد آفتابگردان تحت شرایط تنش خشکی. مجله الکترونیک تولیدات گیاهان زراعی. ۳ (۱): ۵۷-۷۲.
- رشیدی، ش. ۱۳۸۴. بررسی اثر تنش خشکی در مراحل مختلف رشد و سطوح مختلف کود نیتروژن بر عملکرد و اجزای عملکرد ذرت (TC 647) در شرایط آب و هوایی خوزستان. پایان نامه کارشناسی ارشد زراعت. دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان. ۱۵۱ صفحه.
- زهدتاب سلماسی، س.، مهقانی، ر.، قاسمی گلعدانی، ک.، آلیاری، ه. و رئیسی، س. ۱۳۸۳. ارزیابی عملکرد، سرعت و دوام پرشدن دانه سه وارپته سویا در تراکم‌های مختلف. پژوهش‌نامه علوم کشاورزی. جلد ۱ (۴): ۱۴۱-۱۵۲.
- سلطانی، ا. و فرجی، ا. ۱۳۸۶. رابطه آب و خاک و گیاه. جهاد دانشگاهی مشهد. ۲۴۶ صفحه.
- علماء، و.، رونقی، ع.، کریمیان، ن.، یثربی، ج.، حمیدی، ر.، و توجه، م. ۱۳۹۲. مقایسه عملکرد، اجزای عملکرد و کیفیت دانه (مقدار روغن و پروتئین) دو رقم کلزا تحت تأثیر کاربرد خاکی سطوح مختلف نیتروژن و روی. علوم و فنون کشت گلخانه‌ای. ۴ (۱۶): ۹۷-۸۳.
- علیزاده، ا. ۱۳۷۴. افزایش عملکرد گیاهان. انتشارات مشهد. ۳۰۰ صفحه.
- فتائی، ا. ۱۳۸۶. شناخت محیط زیست، چاپ اول، انتشارات مهد تمدن. ۲۵۳ صفحه.

قلی‌نژاد، ا. ۱۳۸۸. ارزیابی تأثیر تنش خشکی بر خصوصیات آگروفیزیولوژیکی و مرفولوژیکی آفتابگردان رقم ارفلور در مقادیر متفاوت کود نیتروژن و تراکم بوته در شرایط آب و هوایی ارومیه. پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علوم و تحقیقات خوزستان. ۱۶۸ صفحه.

کریمی‌کاخری، م. و سپهری، ع. ۱۳۸۹. اثر کم‌آبایی در دوره رشد زایشی بر انتقال مجدد ماده خشک چهار رقم آفتابگردان. مجله علوم زراعی ایران. ۱۲ (۴): ۴۲۲-۴۳۵.

مظفری، ک.، عرشی، ی. و زینالی خانقاه، ح. ۱۳۷۵. بررسی اثر خشکی در برخی از صفات مرفوفیزیولوژیکی و اجزاء عملکرد دانه آفتابگردان. مجله نهال و بذر. ۱۲ (۳): ۲۴-۳۳.

نادری درباغشاهی، م.، نورمحمدی، ق.، مجیدی، ا.، درویش، ف.، شیرانی راد، ا. و مدنی، ح. ۱۳۸۴. بررسی عکس‌العمل گلرنگ تابستانه به شدت‌های مختلف تنش خشکی در منطقه اصفهان. مجله علوم زراعی ایران. ۷ (۳): ۲۱۲-۲۲۵.

Abdel-sabour, M. F. and Abo-el-seoud, M.A. 1996. Effects of organic-wastecompost addition on sesame growth, yield and chemical composition. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 60: 157-164.

Angadi, S.V. and Entz, M.H. 2002. Root system and water use patterns of different height sunflower cultivars. *Agronomy Journal*. 94: 136-145.

Anten, N. P. R., Garcia, R. C. and Nagashima, H. 2005. Effects of mechanical stress and plant density on mechanical characteristics, growth, and lifetime reproduction of tobacco plants. *The American Naturalist*. 166: 290-299.

Banziger, M., Edmeades, G.O. and Lafitte, H.R. 2002. Physiological mechanisms contributing to the increased N stress tolerance of tropical maize selected for drought tolerance. *Field Crops Research*. 75: 2-3. 223-233.

Cox, E. and Julliff, G.D. 1988. Growth and yield of sunflower and soybean under soil deficits. *Agronomy Journal*. 78: 226-230.

Darabani, S.P., Mehrabi, A.A., Pordad, S.S. and Maleki, A. 2020. Effect of drought stress on agro-morphological traits in sunflower (*Helianthus annuus* L.) genotypes and identification of informative ISSR markers. *Plant Genetic Resources*. 18 (2): 49-62.

Gardner, F.P., Piers, R.B. and Michel, R.L., 1994. *Agronomy plant physiology* Mashhad. JDM Press, 467p.

Goksoy, A. T., Demir, A. O., Turan, Z. M. and Dagustu, N. 2004. Responses of sunflower to full and limited irrigation at different growth stages. *Field Crops Research*. 87: 167-178.

Hasanzade, A. 2002. The effect of different amounts of Nitrogen fertilizer on yield and yield component and grain oil of sunflower. *Uremia. Agriculture Science Research*. 2: 25-33.

Heidari, M. and Karimi, A.V. 2013. Effect of drought stress and strains of mycorrhiza on yield, photosynthetic pigments sunflower. *Journal of Environment Stress on Crop*. 6 (1): 17-26.

Jasso de Rodriguez, D., Phillips, B.S., Rodrigues-Garcia, R. and Angulo Sanchez, J.L. 2002. Grain Yield and fatty acid composition of sunflower seed for cultivars developed under dry land conditions. *Agronomy*. 25: 132-142.

Libenson, S., Rodriguez, V., Lopez Pereira, M., Sanchez, R.A. and Casal, J.J. 2002. Low red to far-red ratio reaching the stem reduce grain yield in sunflower. *Crop Science*. 42: 1180-1185.

Mahpara, Sh., Shahnawaz, M., Rehman, K., Qaisarani, T.B., Ahmad, R. and Khan, U. 2019. Nitrogen fertilization induced drought tolerance in sunflower: a review. *Pure and Applied Biology*. 8 (2): 1675-1683.

Majid, H.R. and Schneiter, A.A. 1987. Yield and quality of semidwarf and standard-height sunflower hybrids grown at five plant populations. *Agronomy Journal*. 79: 681-684.

Mobasser, H. and Tavassoli, A. 2013. Effect of Water Stress on Quantitative and Qualitative Characteristics of Yield in Sunflower (*Helianthus annuus* L.). *The Journal of Novel Applied Sciences*. 2 (9): 299-302.

Naderi, A. 1999. The effect of plant row distance and plant density on Agronomy Traits, yield and yield component in sunflower var. Record in Khuzestan Condition. *Journal of seed and sapling*. 15: 25-32.

Pandey, R.K., Marienville, J.W. and Adum, A. 2000. Deficit irrigation and nitrogen effect on maize in a sahelian environment. I. Grain yield components. *Agricultural Water Management*. 46 (1): 1-13.

Pereyar-Irujo, G.A. and Aguirrezabal, L.A.N. 2007. Sunflower yield and ill quality interactions and variability: Analysis through a simple simulation mode. *Agricultural and Forest Meteorology*. 143: 252-265.

Sedghi, M., Seyed Sharifi, R., Namvar, A., Khandan-e-Bejandi, T. and Molaei, P. 2008. Responses of sunflower yield and grain filling period to plant density and weed interference. *Agriculture Science*. 32: 390-398.

Sepaskhah, A. R. and Khajehabdollahi, M.H. 2005. Alternative furrow irrigation with different irrigation intervals for maize (*Zea mays* L.). *Plant Production Science*. 8: 592-600.

Setter, T.L. 1990. Transport / harvest index: Photosynthetic partitioning in stressed plants. P 17-36. *Stress responses in plant: Adaptation and accumulation mechanism*. Wiley-Liss, Inc. New York. 14853p.

Tyagi, V., Dhillon, S.K., Kaushik, P. and Kaur, G. 2018.Characterization for Drought Tolerance and Physiological Efficiency in Novel Cytoplasmic Male Sterile Sources of Sunflower (*Helianthus annuus* L.). *Agronomy Journal*. 8: 232- 245.

Westgate, M.E. 1994.Water status and development of the maize endosperm and embryo during drought. *Crop Science*. 34: 76-83.

Yadollahi Dehcheshmeh, P., Bagheri, A.A., Amiri, A. and Esmailzade, S. 2014.Effects of drought and foliar application on yield and photosynthetic pigments sunflower. *Journal of crop physiology*. 6 (21): 73-83.

Zaffaroni, E. and Schneiter, A.A. 1991. Sunflower production as influenced by plant type, plant population, and row arrangement. *Agronomy Journal*. 63: 113-118.

Effect of Drought Tension, Nitrogen Supply Source and Planting Density on Yield and Yield Components of Sunflower (*Helianthus annus L.*) Haissan Cultivar in the North of Golestan Province

S. Moazami¹, M. R. Dadashi^{2*} and H. Ajam Norouzi³

1) Ph.D. Student of Department of Agronomy, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran.

2 & 3) Assistant Professor of Department of Agronomy and Plant Breeding, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran.

*Corresponding author: mdadashi730@gmail.com

This article is taken from a Ph.D. dissertation.

Received date: 25.07.2020

Accepted date: 31.10.2020

Abstract

In order to investigate the effect of drought tension, nitrogen supply source and planting density on agronomic and physiological characteristics of sunflower cultivar Haissan in the north of Golestan province, an experiment was conducted in 2015 and 2016. The present research was performed in the form of split-split plots in randomized complete blocks design with three replications and 27 treatments. The main factor included drought treatment with three rainfed levels, one irrigation stage (cultivation stage) and three irrigation stages (cultivation, flowering, grain filling stages). The sub-factor included three levels of nitrogen supply (100 percent urea, 50 percent nitroxin and 100 percent nitroxin) and plant density as a sub-sub-treatment had three levels of 50, 75 and 100 thousand plants per hectare that were randomly placed in main and sub-plots and sub-sub-plots. The results showed that the effect of drought tension, nitrogen supply source and plant density on plant height, seed diameter, number of seeds, one-thousand grain, oil percentage, harvest index, biological yield and economic yield were significant at one percent probability level. The highest plant height, head diameter, number of seeds per head, one-thousand grain weight, oil percentage, harvest index, biological yield and economic yield were obtained in the treatment of three irrigation stages. Application of treatment (50 percent nitroxin and 50 percent urea) as nitrogen supply sources improved all traits. Based on the obtained results of the present research, three stages of irrigation and application of 50 percent nitroxin and 50 percent urea as a source of nitrogen supply and increasing plant density are recommended for proper production and yield.

Keywords: Density, Drought tension, Haissan cultivar, Yield and Nitrogen.